

Kolejka, Josef

Úvodem

In: Kolejka, Josef. *Národnostní programy pro střední a jihovýchodní Evropu : z dějin socialistické teorie národnostní otázky, 1848-1917 : od Marxe k Leninovi*. Vyd. 1. V Brně: Universita J.E. Purkyně, 1971, pp. [7]-16

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120532>

Access Date: 26. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ÚVODEM

Práce na dějinách národů střední a jihovýchodní Evropy, z které předběžně vzešly tři svazky skript (Dějiny národů střední a jihovýchodní Evropy - 1790-1878, 1878-1918, 1918-1945/, nutí ke studiu teorie národa a národnostní otázky. Po všeobecném přehledu teorie národa a nacionalismu (Národ, nacionalismus a národnostní otázka. Mechanismus vzniku novodobého národa, Brno 1967) se nyní pokouším o náčrt dějin marxistické teorie národnostní otázky a konkrétních socialistických národnostních programů pro střední a jihovýchodní Evropu.

Začínám pochopitelně Marxem a Engelsem, resp. i programem I. internacionály, pokračují pak studiem poměrů v Rakousku (Předlitavsku), sledují činnost Karla Kautského a dalších německých nebo německorakouských socialistů. Poznávání jejich názorů na "polskou", "východní", resp. "balkánskou" nebo "jihoslovanskou" a popřípadě i "českou otázku" dostávám se k socialistům polským, jihoslovanským, maďarským a českým, kteří se živě zajímali o národnostní problémy a kteří přispěli tím nebo oním způsobem k formulacím národnostních programů ve svých stranách.

Nejvíce pozorností jsem ve své práci věnoval především Karlu Kautskému, Karlu Rennerovi, Otto Bauerovi a Poláků Kazimierz-Kelles-Krauzovi. Zejména Kautsky je zastoupen ve všech pěti částech knihy. Je to pochopitelné, protože doslova vyplňuje obsah podtitulku knihy: Od Marxe k Leninovi. A Kautskému, stejně tak i Rennerovi a Bauerovi je třeba věnovat několik slov úvodem. Tato tři jména představují v celkových dějinách marxistické teorie a praxe oportunistus, revizionismus a zradu. Ale je třeba mít na zřeteli, že "kautskyánství" 1/ je nemarxistickým a protileninským směrem až v období I. světové války a po jejím skončení. "Austromarxismu" 2/ je někdy vytýkán oportunistus nebo i nacionalismus dokonce již od brněnského programu z roku 1899, ale až dosud se bralo málo na zřetel, že jsou

rozdíly mezi Rennerem a Bauerem.

Ještě v 50. letech se vycházelo v Sovětském svazu ne-
ba i u nás a jinde v lidově demokratických zemích přiroz-
pou - hodnocení kautskyánství a austromarxismu přede-
vsím z práce J. Stalina o národnostní otázce z roku 1913,
resp. z názorů V. I. Lenina z let 1914-1917 a později. Také
by přirozeně vyjdeme z Leninových posndků ideologie K. Ren-
nera, resp. i K. Kautského. Předběžně lze říci, že se Lenin
ještě na začátku 20. století odvolával při některých svých
polemikách proti Luxemburgové nebo proti Polákům mimo jiné
i na Kautského. Ostrá kritika a odsouzení činnosti K. Kaut-
ského se týkaly hlavně až centristického postoje K. Kaut-
ského po vypuknutí války (1914); Kautského stanovisko teh-
dy spíše pomáhalo pravici a více škodilo levici. Pokud jde
o hodnocení prací K. Rennera a O. Bauera připomeňme obsah
prvních austromarxistických prací z let 1904-1909, kdy Max
Adler spolu s Rudolfem Hilferdingem založili edici "Marx-
Studien", v níž vyšly takové práce jako Hilferdingův "Fi-
nanzkapital" (považovaný tehdy i později za "IV. díl" Mar-
xova "Kapitálu"), dále Bauerova "Die Nationalitätenfrage
und die Sozialdemokratie" (jako pokus o rozsáhlou syntézi
marxistické teorie národa) a Rennerova rozprava "Die so-
ziale Funktion der Rechtsinstitute", která byla "vtrhnutím
socialismu do oblasti civilního práva". 4/

Účast Rennerova a Bauerova v "Marx-Studien" samozřej-
mé není důkazem, že jmenovaní rakouští socialisté musili
být skutečnými marxisty. My víme, že austromarxismus byl
centristickým směrem v mezinárodním socialistickém hnutí;
austromarxisté odmítali zjevný revizionismus Bersteinův,
ale v boji proti "ortodoxnímu marxismu" často negovali pů-
vodní marxistické poučky.

K účasti K. Rennera a O. Bauera v "Marx-Studien" ještě
dodáme, že také Bauer začal své marxistické studium niko-
li národnostní otázkou, nýbrž otázkami hospodářských krizí
a rozpravou "Marxismus a etika". 5/ Chci tím říci, přínos
jmenovaných i dalších autorů k marxistické teorii národa

je třeba provádět v komplexním pohledu na jejich celkové dílo. Předem však upozorňuji, že jsem tento komplexní pohled nemohl zvládnout. Karel Kautsky sice napsal o národnostní otázce velmi mnoho prací a ve srovnání se soudobými teoretiky II.Internacionály určitě nejvíce, ale přece jen jsou práce o národnostní problematice jen úsekem jeho celkového díla: to zahrnuje otázky historického materialismu a dějin socialismu, otázky agrární i finanční, otázky taktiky v politice vedení II.Internacionály apod. Rennerovy práce právní povahy měly sice od začátku (1899) velmi blízko národnostní problematice, ale zároveň jsou samostatným předmětem, který nelze dobře posuzovat bez základních znalostí zejména státovědy. "Magnum opus" O.Bauera je sice právě zmíněná "Národnostní otázka a sociální demokracie" z roku 1907, ale zároveň se autor nejdříve věnoval otázkám sociálním a později hlavně zahraničně politickým, které přesahovaly rámec "národnostní otázky" jeho doby. Stejně tak i Kelles-Krauz je sociolog a politolog a teprve potom "teoretik" národnostní otázky.

Posuzování (hodnocení) díla Karla Kautského, Karla Rennera, Kazimierza Kelles-Krauzy a Otty Bauera o národnostní otázce předpokládá dále poznání souvislosti (návaznosti) jejich díla s pojetím Karla Marxe a Bedřicha Engelse nebo i s jinými autory období I.Internacionály; dále je třeba zařadit ideje jmenovaných tří autorů do teorie a praxe období I.a II.Internacionály a vidět je v souvislosti se soudobým studiem národnostní problematiky vůbec. Je jasné, že tu jde již o nové badatelské úkoly, které jsou kupodivu až dosud více studovány v západních ústavech sociálních věd než u nás v socialistických zemích. To platí o studiu děl Karla Rennera (a austromarxismu vůbec) a Karla Kautského, částečně i o studiu děl Marxových a Engelsových, Rozy Luxemburgové atd. Naše a zejména polské a maďarské studium teorie národa v díle K.Marxe a B.Engelse je zaměřeno více k poznávání zájmu obou zakladatelů vědeckého socialismu o jednotlivé země - národy (československé, polské, uherské apod.). 6/ Studium socialistické teorie národa je dosti ro

vinuto v Polsku, kde "národnostní otázka" je ostatně tradiční téma socialistické i národně buržoazní historiografie a sociologie od poloviny 19. století. Polská literatura osvětlila významné osobnosti jako R. Luxemburgovou, K. Kelles-Krauze (jehož pojetí národa z přelomu 19. a 20. století je podle mého názoru nejmodernější), L. Wasilewského, W. Gumplowicze aj., ale ani Poláci ještě nemají dějiny své socialistické teorie národa. Jugoslávští autoři připomněli význam E. Kristana, D. Tucoviče, J. Dametroviče a dalších. V sovětské literatuře je (byla) věnována hlavní pozornost pochopitelně Leninovi a Stalinovi, některé sborníky poukazují i na další jména (např. G. Šaumjan), ze starších vydání poznaváme i názory G. V. Plechanova. Z těchto prací poznáváme někdy i ohlas díla Kautského, Rennera a Bauera nebo i kritiku jejich prací v Polsku, Rusku, u Jihošlovánů - a také u nás, ale vcelku je toto studium teprve na začátku svého rozvoje. 7/

A tak je mým hlavním úkolem především poznat pokud možno co nejúplněji obsah (interpretovat text) těch prací socialistických teoretiků, kteří se nejvíce zabývali národnostní otázkou. Chci tyto práce poznávat především tak, aby byla jasná geneze (datum vzniku, popřípadě i původ u jiných autorů) určitých myšlenek. Tato "historická metoda" vede sice k překrývání nebo k opakování látky, ale tomu bych se konec konců nevyhnal ani při tématickém postupu. Leeserova práce je mým důkazem toho, jak sledování vytištěných témat znesnadňuje pochopení časového zařazení určitého problému.

Ve své práci začínám přehledem Marksových a Engelsových výroků o národě jako formě organizace společnosti a jejich představami o Rakousku, pokračuji přehledem národnostní problematiky v socialistickém hnutí v Rakousku v 70.-80. letech, 8/ tak se dostávám k prvním studiím o národě a národnostní otázce u Karla Kautského. Druhou část knihy začínám přehledem názorů Bedřicha Engelse a Karla Kautského na Rakousko jako na "vzér" mezinárodnostního státu v první po-

lovině 90.let minulého století, všímám si tehdejších diskusí o "východní" a o "polské otázce" v časopise "Die neue Zeit" - a končím kapitolou o vzniku národnostního programu celorakouské strany na sjezdu v Brně r.1899. Ve třetí části pokračuji přehledem díla Karla Rennera, jehož "personální princip" byl v roce 1899 sice odmítnut, ale přece jen se stával (zejména po vydání Rennerovy knihy z roku 1902) dost populární. Tato třetí část obsahuje opět poznávání "balkánské" a "polské otázky" a "krize v Rakousko-Uhersku". Tuto část zakončuji rozbořem Leninova pojetí práva na sebeurčení národů z roku 1903. Obsahem čtvrté části knihy jsou dvě základní austromarxistická díla: Rennerovy "Základy a rozvojové cíle rakousko-uherské monarchie" z roku 1906 a Bauerova "Národnostní otázka a sociální demokracie" z roku 1907. V samostatných kapitolách této části sleduji ohlasy těchto dvou knih v Německu, u nás, v Polsku a v Uhrách a samostatně zpracovávám Kautského kritiku obou citovaných děl. Pátá část knihy se opět soustřeďuje k problematice balkánské, rakouské, české v letech 1908-1911. Podotýkám, že kapitola o "českém separatismu" je zařazena především proto, aby tak bylo možné poznat celkovou problematiku rakouské (předlitavské) sociální demokracie. Šestá část knihy shrnuje výsledky diskusí o národnostních programech socialistů belkánských, rakousko-uherských (rakouskoněmeckých, maďarských a polských, resp. i českých) a ruských z let 1912-1914. Původně plánovaná a zpracovaná část o období 1914 až 1918 nabyla takového rozsahu, že by nebylo možné ji uveřejnit v rámci této knihy. Rád bych se k této problematice vrátil při vhodné příležitosti.

Vysvětlil jsem již, že se snažím postihnout genezi a souvislosti marxistických národnostních programů. Členění na kapitoly mohlo způsobit a určitě způsobilo, že některé základní myšlenky marxistické teorie národa jsou vysvětlovány bez souvislosti s poznatky předchozích kapitol. Pokusil jsem se proto o to, abych v závěru na tyto problémy upozornil. Hesla jsem zvolil v tomto pořadí:

Význam národnostního principu v evropském myšlení 19. a 20. století

Místo a role národnostní otázky v marxismu (socialismu)

Národ - názvosloví a definice

Mechanismus vzniku novodobého národa

Národnostní princip a tendence ke vzniku národních států před rokem 1914 (tendence národnostní otázky za kapitalismu)

Představy o budoucnosti národů za socialismu

Proletariát a národ

Socialistické hodnocení národních hnutí a nacionalismu

Právo na sebeurčení národů v programech mezinárodního dělnického hnutí

Národnostní otázka z hlediska taktiky a organizovanosti

Představy socialistů o Rakousku (Rakousko-Uhersku)

Návrhy na přeměnu habsburské monarchie

Socialismus o Čechách a Slovácích

Mezinárodní socialismus o Uhrách-Maďarech

Socialismus o "polské otázce"

"Jihoslovanická" a "balkánská otázka"

Mezinárodní socialismus o Rusku. Národnostní program pro Rusko

Jak jsem již uvedl, vycházím při svém studiu socialistické (marxistické) teorie národnostní otázky z díla Marxova a Engelsova, rozebírám práce K.Kautského, K.Rennera, O.Bauera, K.Kelles-Krauzy a dalších teoretiků nebo i praktiků socialistického hnutí, a to na základě dostupných knih, brožur a také článků, podle okolností i na základě projevů na konferencích a výroků z osobní korespondence. 9/ Netroufám si tvrdit, že se mi podařilo vystihnout nejdůležitější myšlenky jmenovaných autorů doslovnými citacemi a poněkud se obávám, že se mohou vyskytnout některé nepřesnosti v parafrázích určitých partií citovaných knih, ale jistě nikoli v té míře, že by můj výklad porušil smysl jednotlivých projevů jmenovaných socialistických teoretiků.

K obsahu prací všech jmenovaných osobností předběžně poznamenávám, že jejich hodnota je velmi rozdílná. Málokdy jde o originální badatelské monografie, jejichž závěry by vycházely bezprostředně z vlastního studia původního statistického, demografického či jiného materiálu. Bauerova rozsáhlá práce z roku 1907 je do jisté míry výjimkou, ale i ta je konec konců syntézou kompilativního charakteru. Všichni autoři samozřejmě především shrnovali dostupné poznatky o národnostní problematice ze soudobé sociologické, ekonomické, právní a jiné literatury, konfrontovali je dostupnými prameny (statistikami o růstu počtu obyvatel jednotlivých zemí a národů, o sociální struktuře, kulturní úrovni národů atd.) a zpracovávali je obecnou marxistickou metodou; vycházeli (anebo snažili se vycházet) z třídního charakteru národů a států, zjišťovali základní tendence své doby tak, aby mohli stanovit nejvhodnější postup (vztah, heslo) socialistického hnutí vůči vlastnímu národnímu hnutí, vůči potlačovaným národům svého státu, vůči menšinám, snahám o národní samostatnost atd.

Práce všech autorů, jejichž díla jsem studoval, reagovaly buď bezprostředně na "dobu", "opisovaly" nebo polemizovaly se soudobou universitní vědou a s buržoazními autory, zejména pak shrnovaly zkušenosti dělnického hnutí. Některé práce se stávaly v důsledku své analytické a syntetické podoby základními díly soudobé socialistické teorie národa. Protože dobře víme z vlastních zkušeností (prací), že ani sebevětší pramenná základna nemusí vést k přesvědčivým závěrům, nemusím snad dodávat, že naše konstatování o kompilativním charakteru prací K. Kautského, K. Rennera a O. Bauera a jiných dalších není výtkou těmto autorům. Konstatuji tuto skutečnost jen proto, abych si sám položil otázku, do jaké míry bylo snad nutné, abych si sám vlastním výzkumem ověřoval výsledky (názory, závěry, návrhy) prací jmenovaných autorů. Otázku ovšem musím doplnit: do jaké míry bych vůbec mohl ověřovat studované

výsledky vlastním materiálovým studiem? Je jasné, že materiálové studium např. o vzniku a činnosti "vlastenců" z přelomu 18. a 19. století (jejich třídní rozbor) a o formách "vlastenectví" po celé 19. století a na začátku století 20., o vývoji národnostních minorit, o průběhu jazykové etnické hranice, o síle národního vědomí jednotlivých společenských tříd atd. atd. by mohlo dát dost spolehlivé kritérium pro hodnocení zmíněných a jiných podobných otázek řešených K. Kautským, K. Rennerem a O. Bauerem. Sám jsem samozřejmě takové studium nemohl dělat a musil jsem se spokojovat - zřejmě tak jako kdysi socialističtí autoři ve své době - s výsledky monografického studia jiných autorů. A toto studium již začalo, ne však v takovém rozsahu, aby nová literatura již dala dost podkladů pro konečná kritéria hodnocení poznatků z minulosti.

Ale nejen monografické studium jednotlivých otázek národnostní problematiky v minulosti nabízí taková kritéria pro hodnocení našich autorů: jsou tu také skutečnosti pozdějšího vývoje (rozuměj po vyjití určité knihy a vůbec po roce 1918, které pomáhají potvrzovat nebo vyvracet závěry starších prací o té nebo oné otázce. Můžeme tu poukázat na ohromnou životnost národního citění (vědomí), doslova zápalnost pocitů národnostní křivdy i v Evropě ještě dnes v 60. letech, je to rozpad Rakousko-Uherska a vznik nových samostatných států po roce 1918 - a je tu také skutečnost vzniku nově vzniklých středoevropských národních států v letech 1938-1941-1945, (která by mohla potvrzovat správnost obav Bohumíra Šmerala z let 1909-1913). Máme tu dále poznatky o růstu minorit v 90. letech a o tempu asimilace českých minorit v Rakousku a jinde po roce 1918, resp. i po roce 1945, můžeme srovnat tempo předválečného a poválečného (1918) pohybu obyvatel (migrace, emigrace v jednotlivých nástupnických státech) apod. Ale nové skutečnosti mají ovšem "nevýhodu", že probíhaly za zcela jiných podmínek než kdysi před rokem 1914, takže nemusejí být spolehlivým kritériem pro posouzení názorů a let řekněme 1890-1914. Nezapomínejme, že

citování autoři poznávali tendence, které po roce 1918 přestávaly platit.

Tím vším chci říct, že konečné hodnocení závěrů jednotlivých děl K.Marxe a B.Engelse, resp. K.Kautského, K.Rennera a O.Bauera, Kelles-Krauzy a jiných by si vyžadovalo širšího a samostatného poznávání jednak samých reálií (národnostních poměrů, postavení jednotlivých národů v R-U, mechanismu vzniku národa, národního vědomí, nacionalismu, dynamiky hospodářského i kulturního vývoje jednotlivých národů), jednak stavu socialistické teorie národa a teorie vůbec. Ale to všechno jsou vlastně nové badatelské úkoly, k jejichž řešení bych rád přispěl těmito dějinami vzniku socialistické teorie národa. Uvědomuji si ovšem, že předložená práce má podobu především více méně obširných rešerší z jednotlivých článků, brožur a knih výše jmenovaných socialistických autorů.

Kritéria pro hodnocení názorů na "realie" v národnostní otázce (podoba národa, mechanismus vzniku novodobé podoby, asimilace národnostních menšin) nejsou konec konců tak nesnadná, jako je tomu v případě hodnocení všech těch forem jevu, označovaného souhrnně "nacionalismus". Zvláště nesnadné je hodnocení národnostních programů, resp. názorů na taktický postup socialistů v národnostní otázce. Jen namátkou připomínám, jak jsme v 50. letech interpretovali Leninovo právo na sebeurčení národů až do oddělení od státu (v našem případě od Rakousko-Uherska) málem jako "povinnost" oddělit se, abychom tak dokazovali "zradu" buržoasie i sociální demokracie z období před rokem 1917.

Zdá se, že směrnici pro posuzování národnostních programů socialistických stran zůstane známá poučka: Přiznávat právo na sebeurčení jednotlivým potlačovaným národům, ale usilovat a udržet jednotu dělnictva všech národů ve státě. Jenže otázka principů organizovanosti dělnictva v mnohonárodnostních státech už přerůstá studium národnostní otázky a stává se součástí studia strategie a tak-

tiky dělnického hnutí. K otázkám organizovanosti dělnického hnutí se vyslovovali četní teoretikové a praktikové socialistického hnutí od roku 1848. Měli na mysli spojení proletářů "všech zemí", věděli, že "socialismus je nad zájmy sebeurčení jednotlivých národů" (Marx i Lenin) - ale pozorovali také, že "mezinárodní hnutí proletariátu může vůbec existovat jen mezi samostatnými národy" a že "primus inter pares (první mezi rovnými) může být uznáván nanejvýš pro bezprostřední akci" (Engels 1882). Mohli bychom pokračovat ve výběru dalších citátů, ale o těch až v rámci jednotlivých kapitol.

Využívaje výhody té skutečnosti, že úvodní slovo bývá stylizováno až na závěr práce a že ještě v korekturách je možnost připojit několik dodatečných slov, obracím se touto cestou na čtenáře s prosbou a výzvou o připomínky. Sám jsem byl ostatně podnícen k této práci diskusemi o teorii národa v sovětských a polských žurnálech a navázal jsem na jejich výsledky pokusem o vysvětlení mechanismu vzniku novodobého národa. Rád bych v této práci pokračoval i pro další období. Předběžně jsem již zpracoval léta 1914-1918, kdy bylo dovršeno leninské pojetí práva národů na sebeurčení, a začal jsem s výzkum i pro období mezi dvěma světovými válkami. Zde bude možné vyjít ze sovětských prací o řešení národnostní otázky za socialismu a z polské a jugoslávské diskuse o národnostních programech v Komunistické straně Polska a Jugoslávie.